

„Nos, értik, akik értik”

Farkas Árpád nem az a fajta költő, aki „felfedez”. Ellenkezőleg, sokakkal közös élményeit mondja, s megértése annyiban és addig lehetséges, amennyiben s ameddig azonosítani tudjuk saját élményeinket, tapasztalatainkat, gondolatainkat az övével. Ez az összes tapasztalatok felelevenítését és (a hasonítás szándéka folytán) felülvizsgálatát kívánja — s ilyen értelemben Farkas „meggondolkodtat”, „felráz”, önmagunk keresésére és megismerésére készítet. Az azonosulás kényszere és lehetősége teszi, hogy Farkas „közéleti” költő („megszólaltat”, „kimond”), s az élmények, sőt vágyak „demokráciája”, közössége okán lehetne nevezni „népköltőnek” is — ahogyan azt tették.

A közös élmény térben és időben jól meghatározott, s mindazt, amit nem fedezünk fel magunkban, ahol tapasztalataink elégtelenek vagy mások, s nem fedhetik az övét, ezt a be nem fogható területet érezzük újnak; s író—olvasó viszonylatban új is. Az olvasó tehát felfedez.

A költő fogalmához nemcsak az egyedit, de az individuálist, sőt egyre inkább a különöst is társítjuk. (Régi dolog, hogy hasonlítani, azonosulni nezehebb, mint különbözni.) Farkast sem külön útjai és különösségei teszik egyedivé, költővé, hanem a maga tágabb (nagyobb), azonosítással be nem fogható személyisége, mely éppen emiatt az eszmény és az eszményi megérezése által jelentkezik az olvasóban. Farkas teljes magát adja a versben, s ezért egyben (akaratlanul is) példa. Ilyen értelemben mondható rá, hogy „alkatában költő”, s így nyeri vissza Farkas esetében a költő az „elől-járó” (sőt, többet érző, tudó) szerepét, lesz tehát „a kor lelkiismerete”, vagyis Farkas úgy költő, ahogy a romantikusok óta a költőt elképzeljük.

Farkas „világa” ha nem is szűk, de határolt (sőt elhatárolt), s ez is mintha azt mutatná, hogy bizonyos célnak rendeli alá a költészetet. Ha ugyanis közvetlenül sors- és kortársaihoz akar szólni, csak közös dolgaikból, szavaikból meríthet, bár ez eleve arra kényszeríti, hogy bizonyos területekről, ún. „költői szabadságokról” lemondjon. Farkas (költői) szolgálatvállalása ezen a ponton tiszteletre méltó — éppen költőileg.

Farkas viszont — akárcsak nemzedéktársai — sokszor használ történelmi anyagot a versépitkezésben. Ez nála egyfelől a térben és időben elhatárolt közös élmény tágitása, másfelől költői szóhasználat kérdése.

Lássuk előbb az elsőt.

Általában a „jelenhez szólani” jelszóval az időbeni megfelelések keresése tulajdonképpen a történelem szűkítését (bizonyos fajta utilitarista szemléletét) je-

lenti, hiszen vagy „régí dicsőségünk, hol késel az éji homályban“-szerű idézés, vagy példaállítás, s csak annyiban érdekes és értékes minden, ami múlt, amennyiben a jelen metaforája. Farkas azonban csak a történelmi fogalmat használja, s így ugyanazt a részleges azonosulást végzi el a történelemmel, amit az olvasó a Farkas-verssel: ami az anyagban több a most-nál, az adott vers építkezési anyagánál, az külön súlyt, ízt, árnyalatot ad. Ha pedig „közelebb menne“, „inkább tisztelben tartaná“ a történelmi anyagot, az azonosíthatatlan rész (a versen belül) jóval egyértelműbb, tehát szűkebb, ha szabad így mondani: „jelenidejűbb“ lenne. Ezért nincs szüksége „adalékra“, konkrét tényre, csak a fogalomra.

Másfelől (s ebben a miértről is szó esik) így is lehetne magyarázni mindezt:

Farkas olyan írónemzedékhez tartozik, mely indulásakor nemegyszer többre becsülte az etikai, „tartásbeli“ érdemeket az esztétikaiaknál — gyakran talán össze is tévesztette a kettőt —, sőt az etikát a művészet legfőbb elbírálási kritériumává emelte. Céljai így alakították — sőt szentesítették — eszközeit, szavait. Van egy ún. „nemzedéki szóhasználat“ is. Hogy a történelmi anyagnál maradjunk (s történelem a jelen is), ez ebben az esetben azt jelenti, hogy bizonyos történelmi személyiségeket, tényeket stb. stb. csak egy bizonyos értelemben és hasonlóan értékelték — tulajdonképpen kódoltak is —, a vers szintjén pedig ez a fogalom-és képrendszer hasonlóságát okozta. Farkas esetében a kör szerencsésen tovább tárgult: nemzedéktől népig. Így lesz egy nemzedék érdeme egyéni erényévé, „csak azért“, mert ő „jól csinálja“.

Farkasnál a történelem egészen más funkcióval kerül a versbe, mint teszem azt Lászlóffy Aladárnál, aki egyfajta szimultaneitást akar megvalósítani az időben, a történelem tehát a modern ember teljességének és nem a folytonosságnak a kérdése. Farkasnál ez is, az is. Egy bizonyos értelemben és értelmezésben használja a fogalmakat, ez igaz, de csak a fogalmakat használja, úgy, mint bármely mást. (Szavaink is ilyen történelmi múltban, folyamatban alakultak ki, s ez Farkas költői nyelvében valamiképpen mindig érzik is.)

Vagyis mindaz, ami „volt, elmúlt“, nem(csak) példa nála (sok társánál ez a visszafelé-azonosulás, hasonítás tűnik anakronisztikusnak), még csak nem is arra jó csupán, hogy mint a jéghegy stabilitását a víz alatti része, a történelem is a jelen súlyát és biztonságát biztosítsa. De Farkasnál nem is feltétlenül teljességre törekvés a történelem idézése (nincs is meg benne például Lászlóffy „annektáló“ mohósága), pusztán tágítás, saját világának fogalmi szélesítése, mintha csak azért, hogy az olvasók (inkább sors- és kortársak) azonosulása számára nagyobb felületet biztosítson. Vagyis: eszköz. S ez a tágítás — mivel közös fogalmakat vagy az idő folyamán „fogalomná lett“ adatokat használ — az olvasóval cinkosságban: mélyítés is. Farkas azt mondja: „Nos, értik, akik értik.“

Meggyőződésem, hogy Farkas valamikor, egy régebbi korban így mondta volna: „A nép, az istenadta nép...“ — és tessék elgondolkozni az árnyalatokon.

Egy interjújában maga a költő zárójelbe tette egyik indulatos kiszólását: igen, a nép, arról van szó... Van valami alapja az indulatos igazolásnak is. Mert — hogy megint bizonyos szóhasználatra hivatkozzam — a „nép“ megnevezést is sokszor a „nagy szavak“ közé soroljuk, és kerüljük. Valahogy talán anakronisztikusnak vagy fellengzősnek tűnik a költőről és a népről beszélni (legfennebb elhalt zseniknek és biztos klasszikusoknak tartjuk fenn ezeket a meghatározásokat), mint ahogy anakronisztikusnak tűnne talán, ha az „Egyenlőség, Testvériség, Szabadság“ jelszót íránk egy zászlóra. Pedig most is erről van szó. A jelszavak közhelyek lesznek ugyan, de bizonyos helyzetekben minden jelszó reveláció lehet. A helyzetet pedig Farkas teremti meg magának.

(Itt lesz döntő tényező a „lírai hitel“, s ezen a ponton kell a Farkas-versekhez mint műalkotáshoz és formához közelíteni.)

S ne féljünk a közhelyektől, mert igazak: Farkas versei „felráznak“, „ébresztenek“, „ostoroznak“, „féltenek“.

Milyen rég is nem írtuk ezt versekről!

Farkasnak sikerült saját, összetéveszthetetlen költői nyelvet kialakítania. Értékelné lehetne ennek képességét, szigorát stb. stb., ami azonban véleményem szerint lényegesebb ennél, az e költői nyelv zártsága.

Nemcsak arról van szó, hogy bizonyos kifejezéseket, szerkezeteket szinte már babonásan kerül, hiszen egy költői nyelv ereje nem szókincsének nagyságától függ, hanem inkább attól, hogy mennyire sikerül külön rendszerré szerveződnie; Farkasnál pedig éppenséggel minden a „helyén van“, magyarul: pontos. Arról már előbb szoltam, hogy nála a fogalmaknak, szavaknak története, saját rendszerén belül szabályai és meghatározott társítási lehetőségei, hangulati holdudvarai vannak.

A bűvös, babonás zártság azonban arra indít, hogy azt higgyem, a külön költői nyelv kialakítása Farkasnál több, mint ennyi; az egyetlen eszköz arra, hogy a költő mindenkor „külön-levését“ — ha úgy tetszik: magányát — megalkossa. Sőt, mintha Farkas költői öntudata nyelvi tudat kérdése lenne. Ennek a költői nyelvnek a megértése bármikor lehetséges — a költő elérhető, felfedezhető tehát —, de biztonságot, védelmet is ad neki (akár illúziókat), s ki is zárja őt. Milyen másként hangzik, ha így figyeljük, a „Nos, értik, akik értik.“

Az úton, a gyúródó tömegben nagy, nehéz üveglapot visz egy ember. Meszsziről talán nem is látszik az üveglap, csak a görcsös, ölelő, erőlködő mozdulat. Szép az is.

A költő útja is ilyen.

Ki terhet visz, mindig egyedül van. Védenie, óvnia kell magát mindenkitől, pedig mindenki számára akar ablakot. Szép kín ez: törékenyen, állandó életveszélyben élni az emberek között.

Ez jutott eszembe Farkas Árpád Jegenyekör* című verseskönyvéről, melyet lassan legkedvesebb könyveim között tartok számon.

CSIKI LÁSZLÓ

* Farkas Árpád: Jegenyekör. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1971.

A szatmári holdutas

Panek Zoltán minden bizonnyal egyike az első szatmáriaknak, akik utazás céljából megnézték maguknak a Holdat. S ha a Holdra személyesen még ő sem jutott el, vágyai magasából most másképp látja azt, ami körülveszi, a tájat, az embereket, mindannyiunk külön kis Szatmárját.

Mit csinál az ember, ha kipu szult belőle a szent örültség? Panek Zoltán — ezt kevesen tudják — lírikusnak indult, és lila szonettekkel ültette be a termékeny szatmári kerteket. Barátai — a világ összes szatmárijja — úgy képzelték, hogy a prózában való megtérése nem is olyan komoly dolog, és Panek, előbb vagy utóbb, mégis eljut a költészet matematikájáig: a számok logikájának megfelelő lírai képekből épít majd letrát a Hold felé.

Am ő egyszerre csak lenyelte önmagát, és olyan író t állított elő a maradékból, aki a világ tárgyiaságából kipárolván a szubjektumot, saját lírai énjének tárgyi maradványait, szent örültségének tárgyakká változtatott töredékeit rajzolta hosszú leírásokban. Volt benne valami lappangó szomorúság; mintha ezt sugallta volna: ez is én vagyok, ez is én vagyok, csak nem az igazi. Gyászolta magából az „örültet”, de férfiasan, könnyek nélkül. A tárgyak, amelyeket leírt, az emberi viszonyok, amelyeket ábrázolt, valamilyen bizonytalanságban szenvedtek: elvesztek a körvonalak, s minél jobban kívánt látni az író, annál inkább egybemosódott számára a világ.

Persze az író t nem könnyű legyőzni, még akkor sem, ha elszánt ö nirtásba kezd, és dühösen pusztítja saját alkatát. Panek, a Holdra kacsintó Panek, mondatszerkesztéssel védekezett önmaga ellen: hosszú, boltívessé képzett mondatokba kényszerítette a világot, mondatainak lejtésével sugallta, hogy a végtelen világban milyen tehetetlen a piciny emberke. Am ezekből a mondatokból kiszorult az élet, bármennyire is az életet szolgálta a téma és a szerkezet. A szavak rontották le egymást, a mondat kedvéért. Így nyelvileg hihetetlenül furcsa, de mégis igen érdekes helyzet alakult ki: irodalmunk egyik legjobb stílusztája, akinek szinte minden mondatát nyelvtanórákon lehetne elemezni, mondatszerkesztését a szavak értékének elmosásával a témával ellentétes hangulat hordozására kényszerítette.

Készült tehát a Nagy Mű, a létra már feszesen állt, szilárdan, de talán éppen szilárdsága miatt sem mert tovább haladni rajta az író: úgy tűnt, hogy rugalmasság nélkül, szubjektivitásának gyakran csalékony, de mégis hajlékonya tevő hozzáadása nélkül, a létra nem bírja majd azokat, akik felfelé haladván majd egyszer — ha eljutnak egyáltalán oda — a Holdon kívánják arcukat, igazi és halhatatlan vonásaikat megpillantani. Megállt hát az író, és körülnézett.

Mit lát az ember, ha szemébe villan a világ? Nyilván látja és tudja saját szemének emberi terheit. Ha gyenge, akkor elborzad, és abbahagyja a nézelődést. Az erősebbek sorsa más: ők látni

TEKA

VIORICA MOISUC: Diplomatia României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940. — Igényes monográfia a román diplomáciátörténet — a források, az okmányok közzététele után — mostanában alaposabban megismerhető időszakáról. Az ország külpolitikája céljainak, eszközeinek, módszereinek és objektív lehetőségeinek átgondolt szempontok szerinti következetes ismertetése és elemzése során a hatalmas információmennyiség bizonyító erejűvé halmozásának szándéka mindvégig a szakirodalom szintjén érvényesül a két nagy részre tagolt műben: *A revizionizmussal és a hitlerista agresszivitással szembeni ellenállás kérdése a román diplomácia taktikájában a második világháború előestéjén; A semlegesség. Románia politikai elszigetelődésének folyamata és a területi status quo fenntartásának problémája az 1939 szeptemberétől 1940 májusáig terjedő időszakban.* (Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971.)

DÁVID GYULA: Jókai. — Az új borítólappal megjelenő kismonográfia-sorozat első kötet. Az alcímnek megfelelően (*Emberek, tájak, élmények Jókai erdélyi tárgyú műveiben*) a szerző nem leltározza Jókai erdélyi vonatkozású műveit, hanem elsősorban azt vizsgálja: mit kapott a romantikus író témában, ihletben, mondanivalóban Erdélytől; mennyiben járult hozzá az erdélyi közös múlt, a közös eszmék megértéséhez — megértéséhez. Dávid Gyula tud újat hozni a korábbi Jókai-ku tatóshoz képest. Egyrészt le szűkíti vizsgálódási körét azzal, hogy nem tér ki közismert regények elemzésére, életrajzi adatokra. Másrészt a témakörbe tartozó műveket pontos adatolással helyezi bele a kor irodalmának áramába és kap-

TEKA

csolja össze — saját kutatásai alapján — a biográfiai adatok erdélyi vonatkozásaival. Megismertet Jókai valóságos erdélyi útjaival, majd ezek hatásával történelemszemléletének alakulására. Mélyrehatóan vizsgálja az író humanista viszonyulását az együttélő nemzethez. Gazdag jegyzetanyag, szemléletes grafikonok és megfelelően összeválogatott képanyag teszik teljessé a kismonográfiát. (Dacia, 1971.)

JEAN PIAGET: Biologie și cunoașterea. — Intelligenciánknak, e „legérdemesebb“ agytevékenységünknek alapos ismerete nem illeszthető be mereven egyetlen szaktudomány rendszerébe sem: határeset, melynek végső megfogalmazásához több tudományág járul majd hozzá. Ebben az interdiszciplináris együttműködésben azonban vitathatatlan a pszichológia és a biológia vezető szerepe. Piaget, az előbbi tudomány egyik legjelentősebb kortárs-egyénisége, könyvében számba veszi a biológia hozzájárulását a probléma tisztázásához, és megkísérli a közvetítést a szélsőséges álláspontok: a környezeti hatások kizárólagos jelentőségét hangsúlyozó és az öröklődést mint meghatározó ténytet elötérbe állító felfogások közt. A gazdag problematikát felölelő esszégyűjtemény az említett tudományágak művelőin kívül a filozófusok, matematikusok, különféle szakképesítésű pedagógusok számára is hasznos, gondolatébresztő megállapításokat rejt magában. (Dacia, 1971.)

BALOGH EDGÁR: Intelmek. — István király *Intelmeitől* Kőlcsey *Parainesiséig* s az újabb — ha műfajilag nem is ilyen vegytiszta — példákig a magyar irodalomnak ugyancsak megvannak e téren a maga klasszikus hagyományai, amelyekre Balogh Edgár hivatkozik is. Mégsem nevezhet-

akarnak. S írónk is látni akar: új kötete* a látvány befogadásán túl a látvány paneki látásának bizonyossága. „Ilyenek vagyunk“, mert „ilyeneknek látom magunkat“ — sugallja olvasóinak ő, aki saját építményének recsegéséből jött rá az emberi zajok természetére: a Mű mindig kudarc, a Mű eltemeti az embereket, ugyanis véglegessé teszi őket. Inkább a kudarcot kell vállalni, a vereségekből épülő szép és gyegyetlen emberi sorsokat.

A kudarcot önmaguknak bevalló emberek — vagyis nem éppen szokványos emberek — Panek hősei. Mindenben szokványosak különben: az átlagból sem hivatalukkal, sem szellemükkel, még csak különös testi szépségükkel sem emelkednek ki. Olyanok, amilyenek az emberek. Vágyaik nemkülönben. A kamaszok elteltével már nem álmodoznak, nem gyönyörködnek önmagukban felnőtten, és nem meláznak az elmúlásról az öregség küszöbén. Nem „igazi“ hősök, de mivel van bennük valamilyen hajlam az őszinte önvizsgálatra, mégsem átlagemberek.

Hajlamosak egyfajta belső monológra, de ezt nem viszik túlzásba: nincs idejük rá. Társadalmi lényként nyakig ülnek a munkában, a cselekvések eredményeit — vagy eredménytelenségét — újabb cselekvéseken mérik. Még a különben szükségyszerű kudarc sem mérce itt, hiszen élni kell, s aki él, annak többnyire vállalnia kell; az életet kell vállalnia.

Ezért ezek az emberek nem vonnak le végletes következtetéseket: önvizsgálatuk nem idézi fel a szakítások megalázó mámorát. Kevéssé valószínű, hogy titkon, az éjszakák tisztaságában a Bastille felé rohannának, vagy szöszékről hirdetnék az emberség igéjét. Kimúltott belőlük az általánosság szférája, mint ahogy kimúltak ők is ebből a szférából. Nem szenvednek jobban, mint mások, nem örülnek jobban, mint mások, pontosan olyanok, mint mások.

Mit tesz a magánember, ha társadalmiságát elveszti? Panek hősei egyszerű, emberi gesztusokkal tiltakoznak; hívják a többi embert. Ettől még nem lesznek túl saját kis tudathasadásukon, de legalább képesek lesznek azt elviselni. Hívják az embereket, beszélgetnek velük, látják bennük azt, ami olyan mélyen összekapcsolja mindannyiukat: „Szervusztok, utánam jövök. Én már mindenkit letegezhetek“ — mondja emlékiratában az elsőkönyves író (*Halálom esetén felbontandó*), pedig tudja, hogy nincs hatalma az emberek fölött, maga fölött sincs, és általában senki sem született arra, hogy hatalma legyen, vagy elviselje a hatalmat.

Hívja hát a többi embert, ám csak szolidaritásukban bízhat, emberi együttérzésükben: „Az ember nem azért született, hogy a másikat cserbenhagyja. De azért sem, hogy a torkát elvágják, ha ebben a megismételhetetlen életében véletlenül hamisan füttyöl valamit“ (*A Toselli szerenád*). Mire született akkor az ember; mi végre is vagyunk a világon? Erre a kérdésre csak a szolidaritásban kereshetünk választ: a filozófiai traktátusokban is ott lobog a

* Panek Zoltán: *Hiúzszermet fogok viselni*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1971.

szolidaritás melege, hogyné élne a keresés vágya Panek hőseiben, akik oly keveset tudnak az elvont dolgokról, és mindennapi kenyérükben találják életük értelmét? A kenyérben: abban, ami a közösségi élmény vágyának, a szolidaritásnak mindenki számára érthető szimbóluma. Kenyérre születünk: jogunk van önmagunkra és a többi emberre is.

Még a szexualitásban alámerülő ember is ki akar törni a magánember szférájából. A *Levéltitok* című novella postáshőse bűnösségének kulcsa nem is annyira az emberek levelének felnyitása, mint inkább az a tisztátalanság, amely a postásból, az emberek konyhatitkainak ismerőjéből csupán szeretkezésre alkalmas lényt formált. Ez az írás — úgy tűnik — Panek kötetének egyik kulcsdarabja: ha a kisközösség szeretetszférájából kiszakad, ha magánemberi vonatkozásaiban végleg elmerül, akkor a paneki hős azt veszíti el, ami különben egyik, ha nem éppen egyetlen meghatározó vonása: lehetőségét a szolidaritásra.

Nem lehet büntetlenül leélni az életet, ha az evés és szeretkezés válik meghatározó emberi vonásunkká: tenni kell valamit, ami egyéni arcot kölcsönöz a biológiában alámerülőeknek; tenni kell valamit, ami méltó a szolidaritásra. „Most már sietett — írja a *Villamosszékben* —, nehogy valamiért meggondolja magát. Mielőtt azonban kilépett volna a kapun, a kilincs után nyúló keze beleakadt a postaládába. Valaki nyitva felejtette bádögfedelét — gyöngéd mozdulattal lezárta.”

Panek hősei, szemérmesen ugyan, de mélyen sóvárognak a szeretet után. Ez meghatározza gondolkodásuk módját és gyakran cselekvéseiket is. Jogok és köteleességek a szeretet mércéjén mérettetnek meg: hijával találhatik mindaz, ami az emberségnek ezt a menedékét sértené. Egy ügyész így filozofál — persze ez is belső monológ — *A történelem bakancsai* című novellában: „Nem hibáimhoz ragaszkodom, hanem ahhoz, hogy hibákat követhessek el.” Senkinek sincs joga bántani bennünket, ahogy erre nekünk sincs jogunk, nincs jogunk engedményt tenni az emberség rovására: „Nem az ellentétek feszülését, nem a harcot, hanem a kölcsönös engedmények árán, a kölcsönös engedmények talaján kierőszakolt harmóniát nehezebb elviselni.”

Kitérő. Panek költői világa egyre jobban kapcsolódik az átlagemberi magatartás mögött rejtőző lelki igényekhez. Valósággal beférkőzik hőseinek lelki mechanizmusaiba, hogy közelebbről figyelhesse reakcióikat. Műfajuk szerint írásai ezért nem klasszikusan tiszták, mint ahogy a lelki rezdülések az excitáció és az inhibíció pólusai között folyamatok is; időben lejátszódó, megszakadó és újrakezdődő folyamatok. A novella és az elbeszélés az író műfaja, ám gyakran a kettő együttesen.

Fő írói eszköze, amint többször is említettük már, a belső monológ, amelynek technikája az asszociáció. Panek asszociációi, szemben e technika legtöbb alkalmazásával, nem az időtlenné tevés módja, hanem a jelenlét megidézése. Íme egy példa: „Könnyű ruhában megyek, de nem üres szívvel közeledek. Láthatod a kedvemről. Csöndes a ked-

jük a könyvet egyértelműen e sor legújabb tagjának, hiszen a szerző „betájoló“-jának már első mondatában kijelenti: „Vitairatnak szántam ezt a kis könyvet olyan helyzetben, amikor nagyon magányosnak éreztem magamat az értelmiség köreiben.” Noha minden gondolatával a fiatalokhoz, „fiához” szól, „atyai óvatossággal” intve őket helyes eligazodásra a mai élet bonyolult problémáiban, ellettmondásában, határhelyzeteiben, valóban inkább publicisztikai összefoglalását kapjuk Balogh Edgár utóbbi évekbeli polémiáinak. Feltűnnek ugyan e könyvben is ifjúkori harcainak szép emlékei, melyek a *Hét próba* Sarlóra-emlékezésének gondolati-irodalomtörténeti súlyt adtak, előtérbe azonban a hatvanas évek szerkesztőjének, publicistájának élményei, vívódásai, reményei, elégedetlenségei, feloldás-kísérletei kerülnek. Ha nem is műfaji remeklésként, de egy életszakasz jellemzőjeként az *Intelmek* szintén dokumentumnak tekinthető Balogh Edgár irodalomtörténetileg mérendő pályáján. (*Kriterion*, 1972.)

Modern fizikai kisenciklopédia.

— A könyv szerzőinek sikerült a fizika eddigi eredményeit oly tömören összefoglalniuk és rendszerezniük, hogy hozzásegítik az olvasót egy egységes és korszerű fizikai szemléletmód kialakulásához. Nemcsak pusztán részismeretek halmozatát közlik, hanem elsősorban a fizikát egységesítő elvek ismertetésére töreksenek, a részletpkérdésekkel ezeket ilusztrálják. Sok olyan problémakört megismerhetünk, amellyel a népszerűsítő irodalomban eddig nem találkoztunk. A mű első része a fizika elvi alapjainak, a második rész pedig az anyagszerkezetről szerzett eddigi ismereteknek átfogó szintézise. A több mint harminc lapnyi tárgy-

TÉKA

mutató nagy segítséget nyújt az érdekelt olvasók gyors eligazításában. (*Gondolat, 1971.*)

Az ősi magyar hitvilág. — A magyar néprajz klasszikusai című sorozat első könyve a magyar néprajztudomány néhány jeles úttörőjének tanulmányát tartalmazza, melyek központi témája a régi magyarok hitvilága, de a szerzők figyelmé ezenkívül a népi kultúra legkülönbözőbb kérdéseire kiterjed. Tájékoztató a tudományág születéséről, a módszerek kikristályosodásáról, a múlt század végéig keletkezett, számottevőbb elméletekről. A Diószegi Vilmos szerkesztette kötetben találkozunk a XVIII. és a XIX. századi kiemelkedő néprajzkutatók nevével, mint Cornides Dániel, Horváth János, Kállay Ferenc, Ipolyi Arnold, Csengery Antal, Kálmány Lajos, Kandra Kabos. Néprajzi vonatkozások mellett a tanulmányok képet adnak a kor általános tudományos színvonaláról, s így ebben a vonatkozásban is érdekes dokumentumoknak tekinthetők. (*Gondolat, 1971.*)

ANA BLANDIANA: Homokóra. — A kortárs román költészet egyik nagyon tehetséges, érzékeny, finom tollú lírikusa Ana Blandiana. Most megjelent verseivel — ötven vers, Hervay Gizella igényes fordításában — még gazdagabbá, árnyaltabbá válik a róla alkotott képünk. A költő megpróbálja megteremteni — hitével, szavaival — azt a közérzetet, amelyben a létezés csodája kívírvul bennünk. „Csupán“ a megszokottság ellen szól, „csupán“ visszafordítja-szembeállítja kimondott és távolodó szavaikat, hogy esetleg változtassunk rajtuk, tegyük őket szebbé, melegebbé, élőbbé, hogy összhangba kerüljenek tetteinkkel, önmagunkkal. A költő mindenki életéért felelős, ez Blandiana költői hitvallása. Őszintén és véglegesen.

vem, minden kedvem a tekintetembe szaladt össze, kutató lézersugárrá, kikercsni azt a szeletet a körülölelő tájból, amelyet én még nem öleltem eléggé magamhoz. Bal fülem mögé tűztem a napot, északnak húzok, mint a visszatérő madarak. Fülem mögé tűztem a napot, mint valami vidám napraforgóvirágot. Most csak az enyém, én viszem magammal, égeti a vállam — de ennyi szenvedést el kell viselnem annak, aki világitani akar; önmagának és el a hegyekig, mindenkinék, akiket most nem is látok“ (*Zápor mögött hegyek*).

A képzettársítás egyértelműen a jelen idő ábrázolását szolgálja, ebben van minden erőssége, de ebben van problematikussága is. Kénytelen ugyanis kívülről vinni valamit a dolgokba, és ezt a dolgok nem mindig viselik el. Persze, a pszichikai folyamatok lazasága látszólagos; ábrázolásuk sem maradhat törvényektől mentes. E törvény szuverén ura az író: kérdés, hogy az, amit ábrázol, képes-e a törvény szerint élni. Valószínűtlen, hogy Panek hősei alkalmasak volnának valamilyen szigorúbb lelki parancsnak engedelmeskedni. Sajátságuk ugyanis a lazaság és a tehetetlen vágy, hogy önmaguk fölé emelkedjenek.

Mit tegyen az író, ha fél a szeretet hazugságaitól? „Panek úr“ megnézte magának a Holdat, azután körültekintett: meglátta most azt is, amit eddig nem tudott. Felrakta hiúzszezeit, mint a valahavolt urak a monoklijukat, és észrevette, hogy az emberek már mindannyian a Hold felé kacsingatnak. De sokan nagyon szégyellik. Most „Panek úr“ levette a hiúzszezeit, és egyszerű monoklit rakott fel, ahogy ez a mai proletárokhoz illik. Furcsa dolgot látott: emberek, akik azelőtt — saját hiúzszezeitel látta! — holdutasnak készülődtek, egyszerűen csak holdkórosok; „Panek úr“ elszégyellte magát: túl sok szeretetet csurgatott hőseibe, bosszút áll tehát magán, önmagához méltó bosszút: groteszket ír önmagáról, hőseiről, mindmegannyi holdbaktinktől (*Jövendőmondó novellák, Csillagpor, Reggeli torna stb.*).

Így születnek meg a lila szonettek hajdani melegágyában azok a gyönyörű fej káposzták, amelyekre minden szatmári ember büszke lehet. Ahogy büszkéek rá azok az ebek is, akiket Páskándi szabadított gyermekkorunk virágzó kertjeire.

Bretter György

A világ nyelvei egy XVIII. századi műben

A XVI. században, a könyvnyomtatás elterjedésének idején kezdett nagyobb érdeklődés mutatkozni a világ nyelvei iránt. A könyvnyomtatás lehetővé tette a latin mellett a nemzeti nyelvű munkák elterjedését, sűrűbbé vált a nemzetközi érintkezés, az egyetemeken tanuló diákság egymás nyelvét is meg akarta tanulni, és a felfedezésekkel új

TÉKA

világok, új népek élete nyílt meg a tudományos érdeklődés számára. A nyelvtanulás szorosan összekapcsolódott a gyakorlati élet feladataival, amint azt már Apóczai Csere János hangsúlyozta. A különböző nyelvek bemutatására és összehasonlítására számos tudós a Miatyánk szövegét tartotta a legalkalmasabbnak. A XVI. század kiváló tudósa, Conrad Gessner *Mithridates, sive de differentias linguarum... quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt* (Tiguri, 1555) című tanulmányában már 22 nyelven közölte a Miatyánkot, és emellett megkísérelte a különböző nyelvek szavainak az összehasonlítását is. A kor tudósaira még az egyetemes érdeklődés jellemző, maga Gessner (1516—1565) elsősorban mint botanikus és zoológus ismeretes, de nyelvészeti és bibliográfiai tanulmányokat is végzett.

Gessner idejében jelent meg Calepinus híres többnyelvű szótára, amelynek különösen a baseli és lyoni kiadása (1585) érdekelt minket, mert a tíz nyelv között a magyar nyelv is szerepel benne. Ezek a szótárak megkönnyítették a nyelvtanulást, és alkalmat adtak a nyelvek összehasonlítására is. Gessner után Hieronymus Megiserus mintegy negyven nyelv szavait gyűjtötte össze soknyelvű szótárában (*Thesaurus polyglottus*. Francoforti ad Moenum, 1603), Georg Pistorius negyven (Olmütz, 1621), Jean Gramaye (1589—1635) belga történész pedig száz Miatyánk-szöveget gyűjtött össze és adott ki. Mindezeknél jelentősebb azonban John Chamberlayne angol történész (1666—1724) Londonban 1700-ban megjelent munkája, ez ugyanis százötvenkét nyelven közölte a Miatyánk szövegét az eredeti irással és a nyelvek eredetére vonatkozó tanulmánnyal együtt (*Oratio dominica in diversis omnium fere gentium linguas — 152 — versa cum diss. de linguarum origine*).

Az ilyen jellegű művek arra készítették a nyelvészeket, hogy a nyelvek eredetével és összehasonlításával is foglalkozzanak. Különböző kódos elméletek születtek meg a nyelvek közös héber eredetéről, szétválásáról, a nyelvek további alakulásáról és rokonságáról. A nyelvek bibliai eredete mellett a XVII. században feltűnik a római eredetre való hivatkozás is. Ennek bizonyítására szintén felhasználták a Miatyánk szövegét. Így például Ion Muşlea *Un Tatăl nostru necunoscut* című tanulmányának tanúsága szerint (*Dacoromania*, Cluj, 1927) egy XVIII. századi német munkában (Christophor Hartknoch: *Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien...* Leipzig, 1694) egy egészen különös elméletre bukkant. Hartknoch a poroszok római eredetének elméletét hirdette, szerinte ugyanis a poroszok Valachián keresztül jutottak Poroszországba. Hogy a *valach* nyelv alapján latin jellegű, erre példának bemutatta a román Miatyánkot. Muşlea megállapítása szerint az itt közölt Miatyánknak (*Tatul nostre, csine gyesch in csere...*) erdélyi eredetű a helyesírása, de hogy ki írta le, nem tudjuk. Hozzátehetjük még azt is, hogy ezen a szövegen erősen látszik a magyar helyesírás hatása. Ion Muşlea szerint a román Miatyánk szövege 1684-ben került be egy olyan külföldi munkába, amely a

— E mélyről fakadó ember-ségből, költői világa szigorú rendjéből egy nagyon rokon-szenves alkotó művészi gazdagsága tárul elénk. (*Kriterion*, 1971.)

ANEMONE LATZINA: Was man heute so dichten kann. — A Bukarestben élő fiatal költőnő első kötetéről megjelenése után azonnal elismerő hangon írt a kritika. A *Neue Literatur* és más hazai német újságokban elszórtan napvilágot látott versek így összegyűjtve határozott arcélű költőt mutatnak be: fő erénye a világot lírai fókuszba tömörítő szintetikus látás (Traurigsein, Paul Celan — eine Biographie) és a maiságot tükröző, közvetlen-egyszerű előadásmód (Es tut gut, Am Morgen, Schlussfolgerung). A romániai magyar költők fordítójaként is ismert Anemone Latzina kötetének egyes darabjait a magyar verskedvelők hazai lapjainkban olvashatták az utóbbi években. (*Dacia*, 1971.)

ANTOINE DE SAINT-EXUPÉRY: A kis herceg. — Ismét az üdítő, nosztalgias Kis herceg, kedves ismerősünk, akivel mindig szívesen találkozunk, valahányszor kényszerleszállást kell végeznünk valamely sivatagba. Józán és fantasztikus Kis hercegünk filozófiáját újabban ugyan lebecsülik, mert minduntalan összetévesztjük az elefántot nyelt óriáskigyót egy kalappal. Első bolygóközi utazónk, a Kis herceg bizony nem téveszt össze semmit semmivel, mert nincsenek előítéletei, s ez nem csekélység manapság, amikor egyre több dolgot kell megjegyeznünk és megkülönböztetnünk, hogy eligazodhassunk a világban. (*Kriterion*, 1971.)

GUY DE MAUPASSANT: Az ember szíve. — Utolsó, kevésbé ismert regényében az író kora társadalmának legfelső rétegéből emeli ki hőseit. Fér-

TÉKA

fi és nő — egyik sem ismeri a munkában kiteljesedett, küzdelmes élet örömeit. A tehetőség, de az alkotásban félsikerekkel megalkuvó férfi a szerelemben sem képes kivívni a boldogságot; beletörődik, hogy az emberi szív vágyainak beteljesülése mindig korlátokba ütközik. A felszínes társasági szerepeit egyre komolyabban játszó asszony pedig viszszariad a szilárd emberi értékekre alapozott szerelemtől, amely megfosztaná közönségétől: a hódolóktól. Felemás kapcsolatukból, a férfi egyoldalú, meddő vívódásaiból sejlik fel a kor emberének elmagányosodása. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

ANDRÉ GIDE: Rosszul láncolt Prométheusz. — A száz éve született író maradandó műveinek egyikét kapja kézhez — magyarul először — a Téka-sorozat olvasója. A számtalan változatot, értelmezést megélt és túlélt mítosz ezúttal parodisztikus mezben, de nem a legendát és a hőst, mint inkább a polgári világ értékrendszerét karikírozó formában születik újjá. Prométheusz találkozása az action gratuite-tel, az öncélú cselekedettel, olyan ötlete Gide-nek, amely az abszurdok egyik előfutáraként sem tagadtatja meg vele a klasszikus hagyományból korszerűsített etikai dilemmát: az embernek kell az ügyet szolgálnia, avagy az ügynek az embert. Gide emberpárti. (*Kritérium, 1971.*)

NÉMETH G. BÉLA: Türelmetlen és késlekedő félszázad. — Bár eredetileg a magyar irodalmat kevésbé ismerő külföldi olvasó számára készült, a kiadó vállalkozását igazolja, hogy ebből a könyvből a magyar olvasó is sokat tanulhat. Nemcsak azért, mert hézagpótló munka a kor irodalmi életének marxista elemzése szempontjából, de azért is, mert rendszerezésében és értékelé-

román nyelv eredetével foglalkozott, és alapja lehetett a későbbi összehasonlításoknak.

A nagyenyedi Bethlen Könyvtárnak egy kevésbé ismert, érdekes könyve módosítja ezt a feltevést. Ennek a 8° alakú, Lipcsében 1748-ban kiadott munkának a rövidített címe a következő: *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister, welcher nicht allein hundert Alphabete nebst ihrer Aussprache... sondern auch das Gebet des Herrn in 200 Sprachen und Mund-Arten mit dererselben Characteren und Lesung mittheilet.* Mintegy két évszázad alatt 22-ről csaknem 200-ra növekedett a többé-kevésbé ismert nyelvek száma. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a könyv szerkesztője, Johann Friedrich Fritz lipcsei tudós egy-egy nyelvnek különböző korokból credő szövegeit és a dialektusok Miatyánkjait is felvette könyvébe. A legnagyobb részt így is az európai nyelvek képviselik; a könyv ezeknél jóval kevesebb más — 47 ázsiai, 10 afrikai és 8 amerikai — nyelvet mutat be.

Ez a nyomdászati különlegességnek számító munka számos kelet-ázsiai nyelvnek külön lapokra nyomtatott ábécéjével lepte meg a tudományos világot. Amint a munka előszavából kitűnik, J. F. Fritz felhasználta Benjamin Schultze királyi dán misszionáriusnak a tatárok között és Kelet-Indiában végzett nyelvi tanulmányait és Miatyánk-gyűjteményét, továbbá számos európai tudós, köztük Chamberlayne, Megiserus és John Wilkins hasonló jellegű munkáit. Ezeknek kívül ismeretes Leibniznek az a törekvése, hogy az összes nyelvek Miatyánkjait összegyűjtse, és ezt a gyűjteményt a nyelvek összehasonlítására felhasználja. Tervének Péter cárt is igyekezett meggyerni: azt indítványozta, hogy fordítsák a birodalmában beszélt számos nyelvre a tízparancsolatot, a Miatyánkot és a Hiszekegyet. A nyelvek megismerésével — gondolta — megismerik azoknak a nemzeteknek az eredetét, melyek „sztytya földről költöztek más országokba”. A nyelvek és a nemzetek közös eredetének gondolatával együtt felmerült a nyelvek testvériségének gondolata.

A nyelvek eredete foglalkoztatta Schultzét is, aki a könyv ajánlását írta, és J. F. Fritzt, aki előszavában nemcsak a nyelvek keletkezésével, hanem rokonságával is foglalkozott. Elméletében felhasználta a svéd Strahlenberg *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm, 1730) című munkáját is. Mint Zsirai Miklós írja (*Finnugor rokonságunk*. Budapest, 1937. 483.), Strahlenberg „nemcsak a finnugor nyelvek szorosabb egységét állapította meg, hanem az ún. urál-altaji nyelvcsoport keretező és belső elrendező munkáját is megindította”.

De Fritz tovább ment nála: az ázsiai, afrikai és amerikai nyelvekre is kiterjedt a figyelve, és hatalmas nyelvi anyagot gyűjtött össze. Miután kifejtette, hogy a babiloni torony építésekor a nyelvek megzavarodtak, és a népvándorlással is új nyelvek keletkeztek, ezeket végül így osztotta fel: Európában négy főnyelv van: a görög, a latin, a német és a szláv. Ezekből származik a többi európai nyelv. Ázsiában a következő nyolc főnyelvet különböztette meg: arab, örmény, tatár, kínai, hindosztáni, tamil

vagy malabár és a szingáli vagy maláji nyelv. Az afrikai nyelveket a következő nyelvcsaládokba osztotta: „shilhi“ vagy „tamazeht“, néger vagy guineai, az abesszias és a hottentotta. Az amerikai nyelvek osztályozásában még inkább meglátszik a kezdet keresgélese, itt ugyanis minden napi járásra egy új nép és egy új nyelv tűnik fel. Ezeket ekkor csak területileg tudták felosztani.

Fritz jól ismerte az előtte élt utazóknak, nyelvészeknek és történészeknek a munkáit. A leggyakrabban Chamberlayne említett munkáját használta fel, de azt lényegesen kiegészítette, az anyagot rendszerezte, és összehasonlításokat is végzett. Könyve két részből áll. Az első részben mintegy száz nyelvnek az ábécéjét ismerteti a kiejtés magyarozatával együtt, a másodikban pedig kétszáz Miatyánkot közöl.

Az első rész minket a magyar ábécé és kiejtés magyarozata miatt érdekel közelebbről. Ebben a részben Szenczi Molnár Albert nyelvtanát használta fel. Ezt követi egy összehasonlító táblázat, amelyet Strahlenbergtól vett át, és Zsirai munkája útján vált nálunk ismertté. Itt összehasonlította a székely, a finn, a vogul, a mordvin, a cseremis, a zürjén vagy komi, a votják és osztják nyelv számneveit. Ha tehát Strahlenberg munkáját a XVIII. század végén még nem sokan ismerték nálunk, feltehető, hogy valamivel később, az *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister* útján hozzájutottak számunkra is fontos eredményeihez. Egy másik, ugyancsak nagyenyedi példány tulajdonosa gróf Mikó Imre volt, az ő ajándékaképpen került a kollégium könyvtárába.

Ezen a már ismert összehasonlításon kívül a munka másik érdekessége a második részben közölt Miatyánk-szövegek. Ezek között három román, egy szász és egy magyar szöveget találunk. A román Miatyánk-szövegek után Fritz forrásként hivatkozik Chamberlayne, Megiserus és Wilkins munkáira. Chamberlayne munkája, amint azt az előzőkben sikerült megállapítanunk, 1700-ban jelent meg, Megiserusnak csak a többnyelvű szótárát ismerjük (1603), de ugyancsak 1603-ban jelent meg *Specimen* című munkája; ebben idegen szövegeket is közölt, John Wilkins (1614—1672) angol tudós, chesteri püspök pedig a filozófiai nyelvről szóló értekezésében *Essay Towards a Real Character and a Philosophical Language*. London, 1668) közölt ilyen jellegű szövegeket.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a román Miatyánk szövege angol, valamint német nyelvészek és történészek munkái révén — Ion Muşlea feltételezésével ellentétben — már 1603-ban és 1668-ban bekerült az európai tudományos irodalomba, majd 1700-ban is, és 1748-ban egy lipcei kiadványba, amely a nyelvek eredetével és összehasonlításával is foglalkozik. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy az említett munkákba hogyan kerültek a román szövegek.

Az itt következő Miatyánk-szöveget Fritz munkája Chamberlayne tanulmányának 77. lapjáról vet-

sében egyaránt sok újat hoz. A múlt század negyvenes éveitől Ady jelentkezéséig vizsgálja irodalmunk fejlődését, s az eddigiektől eltérően a korszakhatárt nem 1849-nél vonja meg, hanem 1861-nél, a forradalom utáni időszakot csak rövid válságperiódusnak tekintve, mely után tovább hatottak a negyvenes évek szellemi mozgatóerői. Az irodalmi művek, életpályák értékelésében is sok egyéni meglátást tartalmaz Németh G. Béla könyve. Megállapításainak nagy része hejytálló; külön érdeme, hogy önálló összegezésre törekszik az irodalomtörténetírás olyan korszakában, amikor a részfeladatok, pályaképek, irányzat- és műfajelemzések kötik le a kutatók figyelmét. A kötet végén megtalálható a magyar és a világirodalom eseményeinek összehasonlító táblázata (1839—1905 között), mely az összefüggések és helyes arányok felmérését szolgálja. (*Szépirodalmi Könyvtár*, 1971.)

PAUL SCHMIDT: Hitler tolmácsa voltam. — „Nem vagyok történész, csupán tolmács“, írja a világpolitikai színpad kivételesen fontos felvonásában (1923—1945) a főszereplők közvetlen közelében tartózkodott statisztá. Miközben figyelmét a kulisszák mögötti történésekre összpontosítja, éppenséggel azokat a beszélgetéseket fordítja és jegyzőkönyveli, amelyekből annak idején a cselekménybonyolítás szempontjából leginkább érdekelt nézők, alanyok egy szót sem hallhattak, hiszen éppen róluk volt szó. 1924-ben Londonban a tárgyalóasztalnál Stresemann balján, „MacDonalddal miniszterelnökkel szemben“ ül, s hűsz esztendő elteltével a „Farkasveremben“ Hitler és Mussolini utolsó találkozásán már a németül elhangzó „égi jel“ olasz megfélemlőjére kell kapcsolnia. Miként a színvonalas *Utószó*

* A swahéli (írva swahili) nyelvről van szó, ma 40 millió ember beszéli. — A szerkesztőség megjegyzése.

TÉKA

(Lackó Miklós műve) megállapítja: nem a leleplezések szintjén, hanem történeti hűségre törekedve ábrázolja élményeit, s szereplésének hitelességét feltűnően őrizve határolja el magát a náciizmustól, amelyet az összeomlásig szolgált. E paradoxális igyekezet realizálásával kétszerezően is dokumentum-értékűvé válik csemakja, amelyet csak fűszerez „diplomáciai tapasztalataival, nemzetközi tájékozottságával, a jólétesültséggel együtt járó hajlama a cinizmusra”. (*Gondolat*, 1971.)

RADNÓTI MIKLÓS: Próza (Novellák és tanulmányok).

— Minden — ez ideig fellelt — prózai írása ebben a könyvben immár végképp együtt van. Novellák, elbeszélések, rajzok, jegyzetek, tanulmányok, bírálatok, vallomások egész sora, és személyes önvallomásának remekműve is, az Ikrek hava. Amilyen rokonszenven, elmélyülten és tárgyilagosan szól nagy elődeiről — Balassiról, Berzsenyiről, vagy Jósikáról —, éppolyan hitelesen, élményszerűen beszél (dicsérőn vagy bírálón) kortársairól is, Füst Milánról, Kassákról, Szabó Lőrincről vagy Kaffka Margitról. Valamennyi prózai írásában ott érezni a kiváló lírikust, aki tartalmi-formai igényességével, csiszolt művességével, a kifejezések szigorú pontosságával, biztos ítéleteivel és ragyogó stílusával példamutató számunkra. Valóban „az emberi és művészi helytállás zavarba ejtő, képtelen és mégis kötelező példáját” hagyta ránk versceiben és prózai műveiben egyaránt. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*, 1971.)

Idő, idő, tavaszidő. — A Bori Imre gondozásában megjelent, szép kiállítású kis kötet „A jugoszláviai magyarság népköltészetéből” alcímet viseli. Rése ez a vállalkozás Bori hagyományfelkutató, tudatalakí-

te, és ebben az erdélyi román kiejtést követő szöveg magyaros helyesírása mellett az angol helyesírás hatására is (shi) ráismerhetünk. Habár az eleje feltűnően hasonlít Fogarasi István Catechismusának latinbetűs román Miatyánkához, nem azonos vele. Ezt a szöveget tehát nem valamely nyomtatott munkából, hanem valószínűleg erdélyi diákok közvetítésével ismerte meg és közölte Chamberlayne. A befejezés arra utal, hogy a szöveg nem protestáns, hanem katolikus vagy ortodox forrásból ered. Mivel a második és harmadik Miatyánk szövege ettől nem sokban különbözik, és több helyt hibásan írt, összevont szavak vannak benne, csak az elsőt közöljük egészen:

Tatul nostru csinye jesh in cseruj. Szvinczie sze numeye tuo. Sze vii Imparaczia ta. Fii voja ta cum in cserui, asha shi pe pamuntul. Punye nostru de tote zileye da noi aszesz. Jarta greshaleye nostre cum shi noi jartam a greshitilor nostri. Shi nu ducs pe noi inka la iszpitira. Shi mentujeschte pe noi de roo. Amin.

A második és harmadik Miatyánk után Fritz forrásként Megiserus, illetve Wilkins nevét tüntette fel. A magyar közvetítés ezeknél nemcsak a szavak helyesírásából tűnik ki (az első szövegtől eltérő szók, így *datorilye*, *datornicilor*, *hityanul*), hanem a szavak összeírásából, hibás leírásából is (*in kale deispitira*, *Sune men tu jafte preroi dereu*). Mivel az említett tudósok nem jártak hazánkban, és nem jutottak hozzá a gyulafehérvári *Noul Testamenthez* (1648), valószínűleg a külföldön tanuló erdélyi diákok közvetítésével ismerték meg és közölték a szövegeket.

Ha tekintetbe vesszük a könyv pontatlan szövegközléseit és tévedéseit, nem kell túlságosan meglepődnünk azon, hogy az angol szövegek után a *Britannica* és *Scotica* címszók között, a *Wallica* (walesi) címszó alatt ezt a román szöveget találjuk: *Paerinthele nostru cela ce esti in cheri. Svintzas caese numele teu. Vie emperetzia ta. Facaese voe ta, cum en tzer ase si pre paementu... Tze ne mentuete pre noi de vichianul. Amin. Conf. Stiernh n. 8. Bibl. Wall. Lond. 1588. 1620. N. T. Wallic. Lond. 1567.* (Valószínűleg a szöveg alatti jegyzet is téves. Stiernhielm Georg svéd tudós a gót nyelvet tanulmányozta; a román nyelvvél nem foglalkozott.)

Úgy tűnik, hogy ezt a szöveget XVI. századi angol bibliák szövege nyomán közölte Fritz, de a címmel együtt a szöveg utáni magyarázatot is tévedésnek kell tulajdonítanunk, ezt nem tudtuk ellenőrizni, és így csak felhívhatjuk rá a román nyelvészek figyelmét.

Közvetlenül a román Miatyánk-szövegek után, az 53. lapon következik a szász Miatyánk. A magyart viszont a kelet-európai nyelvek, a lett, észt, moszkovita és a „novazemblica” után, a lapp Miatyánk előtt helyezte el Fritz, és Szenczi Molnár nyelvtanán kívül Gessnerre, Megiserusra, Pistoriusra, Reuterusra és Wilkinsre hivatkozott mint forrásra. E néhány név azt mutatja, hogy Szenczi Molnár nyelv-

tanát meg szótárát az angol és német tudósok közül sokan ismerték, leginkább innen merítették a magyar nyelvre vonatkozó tudásukat. Kivételesen Gessner, aki a XVI. század közepén Zürichben magyar diákok útján is hozzájuthatott magyar bibliafordításból való szövegészletekhez.

Az *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister* nemcsak nyomdászati és nyelvészeti szempontból érdekes munka, hanem egyúttal olyan kísérletet látunk benne, amely a Föld sok nyelvének a megismerését, egymás megbecsülését és a testvériséget akarta szolgálni. Ezért érdemes volt több mint két évszázad után ismét elővennünk.

Vita Zsigmond

Marxista személyiségelmélet

„A pszichológia egyáltalán nincs birtokában az emberi dolgok »titkának«, egyszerűen azért, mert ez a »titok« nem pszichológiai természetű.” Többek között ezek a szavak — a magyar származású Georges Politzer marxista filozófus, a francia Ellenállás fiatalon mártírhalált halt hőse szavai — szerepelnek Lucien Sève új könyve* egyik fejezetének mottójaként. És nem véletlenül, hiszen a kiváló francia marxistát, akinek marxista személyiségelméleti munkája Józsa Péter kitűnő fordításában magyarul is napvilágot látott, már esztendőök óta hirdeti, hogy Politzer befejezetlenül maradt munkája — annak néhány félreérthető, tapogatózó megfogalmazása ellenére is — feltétlenül hasznosítható és hasznosítandó korunk ideológiai útkereséseiben. És nemcsak a mottóként szerepeltetett mondattal, hanem Politzer egész működésének belső logikájával kapcsolatban állapította meg Sève, hogy ezt Marx hatodik „Feuerbach-tételé”-nek pátozsa mozgatja, ama nevezetes, ám annyiszor félreértett tétellel, amely szerint az emberi lényeg „nem valami az egyes egyénben lakozó elvontság”, hanem (a maguk valóságában) „a társadalmi viszonyok összessége, együttese a maguk valóságában”.

E tétel pátozsa tudvalevően éppen az ellenkezője a betűragó értelmezésnek, annak, amit egy egyszerű, s ugyancsak élete virágjában meghalt szovjet pszichológus, Vigotszkij „a szavak jelentésének a jelentések szavaival való felcserélésé”-nek nevezett. Az olcsó és üres romantikától távolálló, a valóban tudományos hitelű kutatásokért síkraszálló francia marxista azért tartja olyan fontosnak a politzeri, a vigotszkiji és — nem utolsósorban — a marxi pátozst, ha úgy tetszik, „amor intellectualis” megőrzését és továbbfejlesztését, mert az elmúlt években, évtizedekben nem kis szerephez ju-

TÉKA

tó, kultúraépítő — rendkívül széles körű — tevékenységének, melynek középpontjában az irodalmi avantgarde tudományos feldolgozása áll. Most, filológiai igényességgel, szülőföldje népköltészeti emlékeit tudatosítja (elsősorban Kálmány Lajos, Kiss Lajos és Penavín Olga gyűjtései, közleményei alapján), mert halaszthatatlannak véli végre felismertetni „a másik”, a „paraszti” kultúra jelentőségét, „amely nélkül a legmagasabb rangú és rendű modern kultúra sem létezhet”. Balladák, lírai dalok, gyermekdalok és játékok, siratók, mesék és — külön fejezetben — a legismertebb ottani mesemondó, Borbély Mihály meséi alkotják e sok szempontból figyelemre méltó könyvet. (*Forum*, 1971.)

BENEDEK ELEK: Kék mesekönyv. — Több szempontból is nemes kötelességének tett eleget a *Kriterion*, amikor kezeken ötven évvel első kiadása után, közreadta Benedek Elek Csodalámpa-sorozatából a *Kék mesekönyvet*. A lerovandó adósság törlesztésével elsősorban irodalmi és pedagógiai értékeink egyik nagy teremtőjének, őrzőjének tartozott, a tartalmában és kiállításában egyaránt rangos mesegyűjteménnyel pedig a legifjabb olvasóknak, akik az úrrepülés századában a képletekbe nem foglalható csodára is szomszjasak; s hogy fantáziából, becsületből, leleményből, a szép szeretetéből milyen útra-utalót visznek magukkal gyermekeink a XXI. századba, az jórészt az első könyvekben működött, amelyeket a kezükbe adunk. A könyvkiadás igényessége a legkisebeknek szánt irodalom gondozásában valójában a mai felnőttek felelősségi fokát jelzi a jövő társadalom tagjainak etikai-esztétikai arculata iránt. Deák Ferenc stílusos illusztrációi a legjobb értelemben hagyományosak. (*Kriterion*, 1971.)

* Lucien Sève: *Marxizmus és személyiség*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1971.

TÉKA

ILLYÉS GYULA: Tiszták. — Ilyés Gyulának ez az új színpadi műve, mely a XIII. századot, abban az albigensek, a kathárok hősi helytállását, Montségur várának pusztulását idézi, műfaja szerint tragédia — Ilyés szavaival: „a leglélekemelőbb műfaj”. A közösséget érzett felelősség és a hűség az eszményekhez egyformán foglalkoztatja, kötelezi a szerzőt, s az élettelhalált jelentő ütköztetésből nagy erkölcsi erőt sugárzó, rendkívüli költői szépségű mű született. Ez a kötet azonban többet is nyújt: a Műhely-sorozat céljának megfelelően, bepillantást enged az alkotási folyamatba; a tragédia színpadiilag is hitelesített szövege mellett itt olvashatjuk a téma első, verses feldolgozását, egy másik, drámai változat előjátékát, a vigszínházi előadás műsorfüzetébe szánt vallomást és a *Hajszálgyökerekből* ismert izgalmas ütiesszét, *Az albigensek földjén* címmel. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

DR. SZENDEI ADÁM: Orvos a családban. — A negyedik kiadást megért közhasznú könyv, ha az orvost nem pótolja is, a beteg ágya mellett, szervezeteünk felépítéséről és működéséről, egészségünk megőrzésének, a betegségek megelőzésének módozatairól, bizonyos higiéniai és betegápolási tudnivalókról valóban tájékoztat. Könnyed eligazodást biztosít a tudnivalók módszeres tagolása, a mellékelt ábrák, táblázatok, nem utolsósorban pedig a betűrendes tárgymutató, amelyből a könyvet túl gyakran forgatók okulására a hipochondria sem hiányzik. (*Medicina*, 1971.)

VERESS DÁNIEL: Vándorúton. — Az Esszék, portrék, tanulmányok alcímét viselő kötet írásainak nagy része úgy olvastatja magát, mint az izgalmas novellák. A szerző leg-

tottak — s éppen az „emberi lényeg” kérdéskörével kapcsolatban — különböző jellegű és előjelű spekulációk. Lucien Sève gazdagon dokumentált lélektani tudása ellenére nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nem szakpszichológus, és hogy csupán *hipotézisekkel* kíván „nem beleszólni a személyiségkutatás munkájába, hanem szolgálatára lenni e kutatásokban résztvevő személyeknek”. Ez a tiszteletre méltó (és szükséges) tartózkodás sem gátolja meg őt — helyesen — abban, hogy észre vegye és kimondja: mennyire redukálja az ember, az egyén, a személyiség fogalmát a nem utolsósorban az egzisztencializmusban, annak különféle változataiban reprezentálódott *spekulatív humanizmus*.

A szerző nem tagadja, sőt éppen hangsúlyozza mindazt, ami Sartre és mások „marxizmus”-kritikáinak racionális magja. Nem elégszik meg azzal a szereppel, hogy egy (állítólag) véglegessé tett s minden jövőbeni változással is számoló „marxizmus” magaslátáról mindenkit, aki nem úgy lát mindent, mint ő, egyszerűen „marxizáló polgár”-nak nevezzen. Sève elismeri, hogy a dogmatizmus „nagyonis kezére játszott a kispolgári humanizmusnak”, amikor az érett Marx munkásságában elmulasztotta megvizsgálni — például — a „konkrét egyén” és az „elvonat egyén” különbségeiben rejlő, termékenyítő elméleti indukcióit, amikor figyelmen kívül hagyta — például — Lenin élete utolsó időszakának azt a mély aggodalomból fakadó figyelmeztetését, miszerint „a politikáktól emberek csinálják.” Am sem ezekre a hiányosságokra, sem arra a — Sève kifejezésével — „hebehurgya kísérlet”-re, hogy Pavlov oly fontos, és a spirituális esszencializmussal szemben ma is jó fegyvert jelentő fiziológiai és neurológiai felfedezéseit az összes magasabb pszichikai funkció, *minden* emberi viselkedés- és magatartásforma magyarázatának rangjára emeljük, nem válasz „az intelligencia függetlenítése a valóságos embertől és a valóságos társadalmaktól”. Az ilyen képzelgésekkel kiinduló válasz — még ha tartalmaz is okos részletmegállapításokat a dogmatikus szűkkeblűséggel és értetlenséggel szemben — elszakítja az emberi egyént, ha úgy tetszik, az egyéni embert a termelési és társadalmi viszonyoktól, a *történelmi adottságoktól és feltételektől*. Mint ahogy minden termékenyítő kérdésfelvetése ellenére a strukturalizmus is csak ritkán adott valóban tudományosan hiteles választ. Hiszen ebből az irányzathoz is — amely gyakran olyan konstruált alapokra utal, amelyek tudattalanul, méghozzá „eleve elrendelt tudattalansággal” vezérlik az emberi léte-zést — hiányzik a *társadalmi munka*.

Sève könyve tele van izgalmas elemzésekkel, de az egyik legizgalmasabb — és legmeggyőzőbb — fejezet talán éppen azt bizonyítja be, hogy milyen szerves kapcsolatban áll Lévi-Strauss, Lacan, Foucault és mások „szuper-korszerű” strukturalizmusa részben a comte-i pozitívizmussal (amely nyíltan azt hirdette, hogy „az emberi szellem egyetemes törvényei” kormányozzák a világot, ám azt, hogy hol vannak „az emberi szellem” forrásai, nem vizsgálta), részben pedig az Althusser és tanítványai nevéhez fűződő „elméleti antihumanizmus”-sal. Az

emberi dolgok „titka“ valóban nem pszichológiai természetű, és ezt Politzerral egyidőben, ám tőle függetlenül, Vigotszkij úgy fejezte ki: „Ahhoz, hogy megtaláljuk az ember lelkét, azt el kell vetni.“ Althusserék nagy érdeme, hogy oly szemléletesen hangsúlyozzák azokat a *külső feltételeket*, amelyekbe minduntalan beleütközik az egyén pszichikuma, és hogy jófajta szigorúsággal védelmezik a pszichikai fejlődés *terepének* társadalmi jellegét. Ezzel eredményesen cáfolják az „egyéni adottságok“, az „egyéni sors“ nem is mindig csak egzisztencialista abszolutizálását. Az „elméleti antihumanizmus“ azonban „zárójelbe teszi“ az emberi személyiséget, „elfelejti“, hogy mennyire hatnak a személyes növekedés *belső dinamizmusára* a külső feltételek, egyáltalán: kiiktatja — az elvontság önkényével — a belső indítékokat és hajtóerőket. A történelem, a politikai gazdaságtan „pszichologizáló“ felhígítását helyesen utasítják el, de a felhígítással együtt elvetik a konkrét és reális pszichológiát is, amelynek pedig a kritikusan helyükre tett „mélylélektani“ iskoláktól is van tanulnivalója.

A „parttalanán tett pszichologizálás“ ellen — éppen „az embert szolgáló valóság“ érdekében — hadakozó szerző rokonszenves őszinteséggel vallja meg, hogy érzése szerint a freudi felismeréseknek, új *kontextusokban*, lesz még szerepük a tudományban. (Sève többször és több formában mutat rá: ahogyan konstrukció figyelembe nem venni a marxi tudományos forradalmat és elhagyni a történelmet egy konkrét egyén életéből, munkájából, egész személyiségéből, nem kevésbé konstrukció elhagyni a történelemből az egyes embert. A marxista antropológia — és a marxista indítékú pszichológia — mozgása ugyanis kettős. A polgári ideológiában és a spekulatív humanizmus *látszatvilágában* szereplő, idézőjelbe teendő „ember“ radikális kritikájából indul ki, hogy bátran és bölcsen viszonyuljon a társadalmi viszonyokhoz. E viszonyok és viszonylatok kutatása nélkül minden antropológia „a levegőben lóg“. Nem lehet azonban egyetérténi Althusserékkal, akik szükségképpen ideologikusnak, vagyis — szerintük — valójában hamisnak tartják az emberfogalom *mindennemű* használatát. A német ideológia, A tőke több, eddig kellően figyelembe nem vett helyét, a tudomány történetének és a történet tudományának számos, azóta kialakult fejleményét elemelve, Sève azt állítja, hogy a *társadalmi viszonyokról szóló tudomány és az emberekről szóló tudomány, a történelmi materializmus és a tudományos antropológia közötti összhang a marxizmus leglényegéhez tartozik.*

És ha úgy véljük is, hogy a könyv filozófiai problémái sem mondhatók teljesen lezártaknak, s hogy nem lehet mellőzni további finomításokat, korrekciókat, Lucien Sève-nek mégis sikerült kicövekelnie egy valóban marxista igényű személyiség-elmélet *legáltalánosabb* határait. Mindenesetre — és ez a legkevesebb, ami e műről elmondható — a szerző bővizű szellemi forrásokhoz vezetni olvasóit, olyanokhoz, amelyekből érdemes meríteni.

Antal Gábor

többször nem értekezik tárgyáról, hanem nyomoz utána, felfedezi, megmosolyogja, leborul előtte, visolyog tőle, pellengérré állítja. Veress Dániel kezén tehát az esszé cselekményes műfajjává változik, méghozzá a legirányzatosabban megmódolt történetté. Módszere, melyben alkati adottságot sejtünk, pompás telitalálatok mellett (feltehetőleg a szerző szándékából következően) félreértéseket is eredményez, s minden elképzelhető hatást kiválthat, kivéve a passzív tárgyilagosságot. (*Kriterion*, 1971.)

SÜKÖSD MIHÁLY: Változatok a regényre. — Műfaja: jó értelemben vett kísérlet, vagyis esszé. Kevés magyar példával a háta mögött vállalja a nehéz feladatot: körvonalazni a mai regény helyzetét, állapotát, fejlődési lehetőségeit. Sükösd rátermett folytatója annak a vonalnak, melynek csúcspontjait Kemény Zsigmond, Szerb Antal, Németh László képviseli. Űj, eredeti szempontokból vizsgálja a modern regény legfontosabb elemeit: cselekményt, információt, teret, időt, személyiséget. Sajátos módszere, hogy előbb analitikusan taglalja ezen elemeket, szem előtt tartva a műfajon belüli fejlődésüket, változásait — majd újból összerakja, rendszerezi. Bár eszmefuttatása szigorú rendszerbe foglalt, nem lép fel a teljesség igényével, nem kínál végleges — sem végtelen — szabályokat. Inkább csak körültagogatja a modern regényt — kezdeteitől napjainkig. Mint minden hasonló természetű munka, ez sem mentes hipotetikus fejtegetésektől. A reprezentatívakkal minősített szerzők, művek, személyiségek megválasztása némelykor szubjektív, vitatható. A mű egyik legfőbb erénye, hogy szerzője jól gazdálkodik tudásával, anyagismeretével, fölösleges biztonsággal kezeli hatalmas példatárát. (*Gondolat*, 1971.)